

ОСТАТАК И РАЗЛИКА

(Нейреводљивосћи: Барбара Касен. Ур. Новак Малешевић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2023, 263 стр.)

Институт за књижевност и уметност, Београд

Током неколико деценија интензивног присуства постструктурализма сусрели смо се с мишљењем „разлике“, „плуралитета“, „постајања“ „дискурса“, немогућношћу универзалних начела, тешкоћама конституисања и одређења значења. Сви нам ти појмови (ако су то још појмови) изгледају, без обзира на огромне разлике међу појединим ауторима, па и несигуран смисао самог „постструктурализма“, као нека врста већ усвојеног жаргона и мисаоног репертоара који се, нарочито на академском нивоу, јавља с упечатљивом јединственошћу. Та јединственост нас позива да се запитамо о субверзивности „постструктуралистичког“ говора данас, о могућности да његови, већ увелико предвидиви обрти изместе и оживе нашу пажњу. Шта нам ново може донети Барбара Касен (1947), која у много чему усваја теме и речник Лакана, Дерида, Делеза и Гатарија? Какву неслућену нијансу, какво одступање од већ познатог налазимо у њеном делу? Где је ту (одавно започето мисаоно усмерење) додатно радикализовано и онеобичено? Чини се, управо онде где је привидно најкласичније и највише метафизичко. Иако антика и грчка филозофија једнако окупирају Хајдегера, Дерида, Делеза и Фукоа, Барбара Касен приступа текстовима Грка, нарочито софиста, из перспективе класичне филологије, показујући нарочиту везаност за реч, спрам које се дело „претходника“ чини исувише „филозофичним“. Њено филолошко образовање и утемељење, колико год изгледало класично и ортодоксно, везујући се за реч, пре него за бивствовање, мисао, појам, сâм језик ослобађа и омогућује да кроз текстове софиста проговори један алтернативни ток, једна неизабрана традиција. Неколико њених књига посвећено је читању и позиционирању софистичких текстова у контексту савременог мишљења. Међу њима су, свакако, *Софистички учинак* (*L'effet sophistique*, 1995), *Софиста Жак* (*Jacques le sophiste*, 2012), и *Софистичка љракса. Ка конзистентном релативизму* (*Sophistical Practice. Toward a Consistent Relativism*, 2014). Осим тога, Барбара Касен је творац замисли о изради *Европског речника филозофија или речника нейреводљивосћи* (*Vocabulaire européen des philosophies; Dictionnaire des intraduisibles*, 2004). Још један „класични“ подухват, рекло би се. Шта би друго главна линија постструктурализма у томе видела осим велики повратак метафизици? Речник је неминовно везан за ново-

вековну, просветитељску, енциклопедистичку парадигму. Ипак, *Речник нејреводљивосћи* је неуобичајен пројекат. У њему проговара пре свега оно што у различитим традицијама (филозофијама) остаје симптом, несавладивост, непреносивост, особеност која се не може у другом језику оживети. Он је и сâм оријентисан пре свега на језик, и препушта класичне филозофске појмове разликовању и неодређености, не трпећи претензије класичног речника (енциклопедије) на јединствено, јасно и коначно одређење појмова. Тај привидно заста-рели повратак „филологији“, „речнику“, односу између филозофа и софиста, као да утолико очигледније осветљава и растројава систем филозофских предрасуда, још увек дубоко скривен у току западног мишљења. У том смислу, читање дела Барбаре Касен свакако је до-бродошло.

Зборник радова *Нејреводљивосћи: Барбара Касен* прва је пуб-ликација посвећена овој ауторки код нас. Њеном настанку претхо-дио је округли сто одржан у Институту за књижевност и уметност. Зборник се састоји од девет научних радова, пропраћених уводном речју уредника Новака Малешевића и предговором Барбаре Касен београдском скупу. Упркос томе што се већина текстова бави *Речни-ком нејреводљивосћи*, а можда делом и због тога, зборник одликује нарочита разноврсност приступа, тема и теоријских позиција, као и присуство критичке рецепције рада Барбаре Касен. Проблем не-преводљивости покренуо је питање места *Речника* унутар европске традиције и ван ње, односа језика, мишљења и наслеђа метафизике, као и политичког значења непреводљивости, тог специфичног ост-атка који се не губи без обзира на успешност преводачке праксе.

Рад Александре Манчић „*Евројски речник филозофија или лек-сикон нејреводљивосћи* Барбаре Касен на језицима“ посматра језике и, с тим у вези, задатак превођења као поље без оштрих и де-финитивних разграничења: поље постајања, прелаза и претапања, трајних, инфинитезималних и продубљујућих разлика. Такву своју позицију Александра Манчић темељи на традицији која сеже од Де Сосирових наговештаја о природи разлике међу језицима, до мно-штвености и дехијерархизованости Делезовог и Гатаријевог *ризом*. Нарочито место у разматрању има и мисао Жака Дерида о немо-гућности да се ма који језик назове „својим“, и потреби за сталним превођењем, чак и у искуству властитог језика. Двосмисленост и парадоксалност превођења немају само културни, већ и егзистен-цијални значај. Превођење *Евројског речника филозофија* показује да претензија на универзално значење појмова увек завршава у не-слућеној разнозначности. Полифонија лежи у основи сваког језика и превођења. У раду је, међутим, указано и на оно што опстанку полифоничности и многозначности прети, нарочито кроз праксу машинског превођења и доминацију енглеског језика као посред-ника. Актуелност таквих претњи данас, кад су машинско и језичко

све приснији једно другом, и кад машина све више постаје творац текста, отвара питање пристрасности технике хегеманој култури. Ако су се изучавања филозофије и књижевности бар донекле децентрализовала у последњим деценијама, проблем децентрализације техничког тек предстоји. Изгледа да техника још увек говори само једним језиком.

Текст Вишње Крстић “Transplanting Barbara Cassin’s Framework of ‘Untranslatability’ from Philosophy to Comparative Literature” доноси занимљив покушај преношења проблематике непреводљивости с поља филозофије на поље компаративне књижевности. Замисао о постојању речника не више термина и појмова, већ метафора, у којем би се улога и положај неког писца у једној култури огледала у другим културама на основу установљених поређења, продубила би знање о извесним обрасцима присутним у различитим традицијама, али и о ономе што остаје затворено за свако превођење и представља основ различитости. Вишња Крстић наводи пример Шекспира и варира га кроз српску (Лаза Костић), немачку (Шилер), јапанску (Chikamatsu Monzaemon) и кинеску (Tang Xianzu) културу. Проблеми који настају недовољно критичком адаптацијом *Речника*, такође су обрађени у зборнику. Пројекат *Речника непреводљивости* стављен је у контекст Латинске Америке у радовима Маријана Хавијера Свердлофа (Mariano Javier Sverdlhoff) „Cartografías políticas de la traducción: entre el *Vocabulario de la filosofías occidentales*” (2018) у el “ubuntu” и Гвида Ерсовића (Guido Herzovich) “Untranslatability among the Latin Americans”. Свердлоф показује како шпански превод, упркос плуралистичкој и логолошкој¹ оријентацији *Речника*, остаје врло проблематичан. У њему се сукобљавају различите слике Латинске Америке, доводећи у питање могућност прилагођавања филозофског дискурса без одговарајуће анализе евроцентричности. Гвидо Ерсовић, као један од уредника шпанске адаптације речника, бави се питањима европског филозофског наслеђа, (не)постојања и (не)могућности филозофије на шпанском језику, као и разматрањем специфичности латиноамеричког искуства у погледу односа митског мишљења и филозофије.

Текст Зорана Миндеровића „Барбара Касен и њен лавиринт“ прави значајну разлику између појма „непреводљивости“ како га користи Барбара Касен, и „превођења“ у практичном смислу. „Непреводљивост“, наиме, не значи дословну немогућност превода, нити изговор за лоше преводиоце. Разлику између продубљеног

¹ За разлику од онтологије која у језику увек види средство да се каже биће, логологија, у делу Барбаре Касен представља ослобађање језика од таквог положаја, и могућност његовог независног кретања и разликовања унутар себе. Кад се језик ослободи обавезе саопштавања „истине“, онда сама истина постаје догађај језика, ефекат настао кроз његово рачвање и кретање. Постојање језика и истине у логологији стога је сасвим перформативно.

појма „непреводљивости“ и напосто лошег, искривљујућег превода, Миндеровић разматра на примеру енглеских превода Фројда. Фројдов немачки пун је кованица, али остаје разумљив „обичном“ читаоцу. Енглески превод, међутим, удаљава се од свакодневног говора и даје Фројдовим терминима строго научно значење. Миндеровић ту појаву тумачи као англосаксонску предрасуду према свему што напушта оквири егзактне науке. Англосаксонски приступ, по Миндеровићу, поједностављује мисаону разумењем и битне појмове разлике, неминовне за плодотворно схватање „непреводљивости“ и „релативизма“ у делу Барбаре Касен и у мисаоној традицији уопште.

Да *Речник*, ма колико неортодоксан био, ипак остаје речник, с теретом метафизике који неминовно прати све сличне пројекте, настојао је да покаже Новак Малешевић у тексту “Barbara Cassin: The Quality of Babylon”. Превладавање метафизике, наговештено још у самој структури знака, при чему се „означитељ“ никад не исцрпљује у „означеном“ већ наставља трајно разликовање од себе самога, неминовно поставља питање језика упоредо с питањем бића. И не само то, већ језичко морамо мислити пре, изван и мимо привилегија које биће заузима у метафизици. Отуда и окрет Барбаре Касен ка софистици и логологији ставља језик у незаобилазан положај, мада то, како каже Малешевић, не значи и догматско прихватање нове парадигме. Својеврсни антиречник, што јесте *Речник непереводљивости*, још увек се неминовно одређује према метафизици и традицији речника. Ствар мишљења остаје на тескобном путу између језика и бића.

Из тог безизлазног и замршеног кретања којем мишљење и теорија неизбежно воде, Марко Теодорски у тексту „Умирити субјекта: носталгија између Барбаре Касен и Патањђалија“ покушава да направи одступницу кроз искуство „дома“ схваћено у складу с јогистичком традицијом. Књига Барбаре Касен *Носталгија: када смо уишли код куће?* „дом“ испоставља као оно што је нужно одсутно, чега заправо и нема, што опстаје само као константа мишљења, као пут ка „дому“, и траг мисаоног кретања. Језик и дискурзивност нужно доводе до удаљености „дома“ и његовог „трага“, али постоји ли, пита се Теодорски, некакво умирујуће искуство, искуство специфичне тишине која нас може довести „дому“, нама самима, мимо сваке дискурзивности? Постоји ли некакво „сада и ту“ које не исцртава траг, већ остаје при себи? Свакако да сâм појам искуства и питање временитости његовог карактера може бити одлучујуће за исход оваквог трагања Теодорског. Да ли је искуство (па и јогистичко) икада заправо „сада и ту“ или већ само по себи јесте један траг, један пут ка „дому“, не бивајући никад сâм „дом“? Остаје ли искуство увек оно „бивше“? Та питања колико проблематизују статични, јогистички приступ, толико и сама бивају враћена у дис-

курзивни лавиринт бескрајног кретања. Нешто другачији поглед на проблем носталгије доноси рад Татјане Росић „Носталгија после хладног рата“. У сукоб се стављају приступ Светлане Бојм, везан далеко више за конкретне политичко-историјске и културне прилике, и истраживање Барбаре Касен која, осим што не помиње студију Светлане Бојм, види носталгију као темељно искуство, ситуирано првенствено у језику. Њено се постојање, по Барбари Касен, може пратити од Хомера и самих почетака наше цивилизације, све до савремености. Она није ограничена на специфични политичко-историјски контекст, већ је мишљена првенствено са становишта филозофије и филологије. По Светлани Бојм, међутим, носталгија је везана за модерност, просветитељство и индивидуализам, а постоји и посебан феномен посткомунистичке носталгије. Разлика та два приступа, како примећује Татјана Росић, и сама у себи чува остатке старе, хладноратовске поделе.

Текст Биљане Андоновске „Barbarologie: о књижевном, аутобиографском и политичком у делу Барбаре Касен“ последњи је прилог у зборнику. У њему се, на специфичан начин, разматра монотонија, „сиромаштво“ (како каже Андоновска), у делу Барбаре Касен. Оно подразумева варирање и пермутацију сталних елемената, цитата, појмова, разлика, успостављених нарочито у ауторкином бављењу софистима. Упркос понављању елемената, зачуђујућа је њихова примењивост и интерпретативна флексибилност. Однос софистике и филозофије може се, уз одговарајуће тумачење, пратити кроз читаву историју, као и однос Хелена и варвара, што Барбари Касен омогућује да се на досетљив начин поигра аутобиографијом, својим именом и именом своје мајке (Hélène). Комбиновање аутобиографског и теоријског нипошто није потпуна новина. Такве је изазове озбиљности и безличности теоријског писања постављао, врло упечатљиво, још Дерида. Међутим, и Деридин приступ и приступ Барбаре Касен увек су осмишљени унутар једног ширег интерпретативног замаха. Они никад не остају на пукој фактографији. Аутобиографија ту постиже игривост и кретање означитеља кроз културу, језик, повест, мишљење. Логолошко разигравање, софистичка окренутост језику која превладава сваку монолитност, мада не нужно разликујућу и каиросну монолоичност (у складу с тумачењем Новалисовог фрагмента *Монолој*), остаје оно трајно, па опет протејско у делу Барбаре Касен, како га види Андоновска.

Стога је поетички сасвим оправдано што овај зборник доноси различите и каткад несагласне приступе. То значи да се Барбара Касен од почетка чита онако како устројству њеног дела доликује. Нема сумње да ће зборник усмерити нашу пажњу ка непреводљивостима и остатку који у ери глобализоване културе можемо представљати ми сами. Ипак, није довољно бити опозиција централизовању и хегемонији. И маргинални положај може се идолатризовати.

То је управо опасност од „онтолошког национализма“ који Барбара Касен види у уздизању непреводљивости и сакрализовању разлика. Таква опасност прети и „малим“ културама. Негде између глобалне унификације и „онтолошког национализма“ лежи могућност да се остатак и непреводљивост схвате као основ разликовања. Ипак, оградити се, декламативно, од обе претње, не значи још увек очување разликујућег карактера непреводљивости. Питање, стога, и даље остаје: како плодотворним одржати несигурни простор препуштен непреводљивости? Како активно мотрити на суптилни прелаз од признавања Другог до његовог ништења? Како спречити то да сама „непреводљивост“ буде преведена из залога различитости у монополизовану јединственост? Треба ли нам некакав нови, неметафизички, логолошки хоризонт критике, другачији од свих досадашњих, који ће *софистицирај* нашу пажњу, како се то не би догодило? *Нейреводљивос*и: Барбара Касен, свакако се отвара таквом питању и таквој слутњи.